

УДК 316.647.5 – 172,3

Я.Г. Кучін

аспірант,

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Українська ментальність: відношення до національних меншин

У статті досліджено особливості українського менталітету, зумовлені історичним перебігом подій на споконвічних українських землях; гуманізм як характерну рису нашого народу, прояв байдужості та пасивності українців у суспільному житті. Звернено увагу на неоднорідність антропологічного складу сучасного населення України, толерантне відношення українців до етнічних меншин, відсутність конфліктності українського народу у ставленні до надбань культури та мови національних меншин.

Актуальність питання Аналіз актуальної проблеми сутності українського менталітету та відношення до національних меншин безумовно представляє науковий інтерес у контексті загальнолюдських цінностей, відроджені і розвитку національної свідомості українців як громадян європейської держави ХХІ сторіччя.

Метою даної статті є розгляд в загальних аспектах особливостей українського менталітету та дослідження наявності в українському національному характері присутності рис толерантності по відношенню до національних меншин.

Аналіз проблеми толерантності українців, як ментальної риси, здійснюється в контексті тих історичних умов, у яких саме формувався характер сучасних українців, їх мораль, гуманістичні цінності, відношення до насильства в будь-яких його проявах,

толерантність у ставленні до етноменшин, що проживають в Україні, ставлення до християнської релігії та релігій національних меншин. Отож, розглянемо головні аспекти.

Як відомо, "менталітет" належить до числа глобальних психологічних універсалій, яка завжди вбирає у якості обов'язкового компонента залишки досвіду попередніх генерацій певної нації. У цьому зв'язку розгляд політичних настанов традиційної української ментальності має пролити світло й на сучасні реалії нашої дійсності. Наведемо кілька базових взаємопов'язаних особливостей традиційного політичного менталітету українства, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), ескапізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), громадоцентризм, провінційність, загальна аполітичність, анархічність та ін. [1: 86].

Поява екзистенціального індивідуалізму, егоцентризму в українського селянства багато в чому спричиняється сприятливими кліматично-географічними умовами, які є одними з найкращих в світі для ведення індивідуального хліборобського господарства фермерського типу. Але якісні чорноземи робили привабливими українські терени для іноземних загарбників, експансіоністські акції яких полегшувалися внаслідок відсутності (за винятком західної частини) природних гірських кордонів [1: 86].

Іншим, глибинним джерелом індивідуалізму українського селянства є спільність української та індійської протокультури, яка обумовлює формування інтроверсивного типу особистості, схильного більше до індивідуальних форм співжиття. У

подальшому, з прийняттям елліно-візантійської православної версії християнства, орієнтованої на екзистенціальний індивідуалізм "внутрішньої людини", інтро-версивний тип особи, що прагне до самозаглибленого спокою, лише збагачується новим релігійно-світоглядним сприйняттям дійсності [1: 86].

Разом з тим однією з визначних характеристик українського менталітету, є гуманізм українства, котрий був йому притаманний споконвічно принаймні з тих часів, коли ми маємо письмові джерела історії нашого народу. Витоками українського гуманізму, в першу чергу, слід вважати спосіб життя українця - хлібороба. Починаючи від трипільської культури, українські землі були тим осередком старого світу, де традиційно вирощували хліб не лише як засіб власного існування, а як експортну культуру. Відомо, що хліб – товар особливого характеру, і для того, щоб виходити з цим товаром на зовнішні ринки, потрібні партнерські стосунки із сусідами. Хліб є особливим товаром і тому, що він не може бути скарбом, великі його обсяги можуть бути використані в суспільстві лише за певних умов нормального соціального функціонування. Таким чином хліб постає інструментом політичного впливу на суспільні процеси за умов певної організації соціуму, котра повинна дійти до відповідного рівня цивілізації. Відтак можна констатувати той факт, що хліборобський спосіб життя українства був *"виробничою основою"* українського гуманізму. Перше специфічне, що ми відзначаємо – українська духовність пов'язана з хліборобським способом життя.

Друга риса української духовності тісно пов'язана з історичною долею народу. Вона склалась таким чином, що наші далекі предки уникнули в своєму розвитку класичного рабства з його віддаленими соціально-психологічними наслідками. Йдеться про надзвичайно

суттєві деформації людської особистості, що переслідують європейську культуру в добу середньовіччя і на перших стадіях розвитку капіталізму на рівні широких соціальних верств. Як стверджує Ю. Білодід, особистісні характеристики соціальної спільноти на теренах нашого краю не зазнали руйнівної дії класичного рабства. Особистість відносно вільно розвивалась, її прояви були притаманні не лише елітарним прошаркам суспільства, а й найширшим його верствам [2: 8].

Тому не випадково В. Липинський у своїх "Листах до братів-хліборобів", зазначав що, українському народові притаманні перевага емоційності над волею та інтелігентністю, де з надмірної чуттєвості випливає мінливість симпатій, орієнтацій та ідей, легка запальність і швидке остигання, нахил до романтизму, брак витривалості і послідовної праці, оскільки увага розпорошується весь час під впливом нових емоційних подразників. Він називає це анархічним неорганізованим індивідуалізмом українця, який повною мірою не здатний чимось захопитися, а навпаки, ненаситний своїми "матеріалістичними апетитами", чогось сильно, непохитно хотіти, для чогось свою особу жертвувати і перед чимось своїм анархічним егоїзмом поступитися [3: 170].

Нарешті, ті катастрофи, яких зазнав український народ у своєму історичному розвитку, сформували в українському характері й таку досить поширену рису, як замкнутість. Ця риса випливає з бурхливої історії України, в якій мандрували упродовж століть різні військові сили. Виявляти свою щирю думку перед ними було завжди небезпечно [3: 171].

Ось чому проводити чіткі характеристики українському менталітету дуже складно, оскільки, як зазначалося вище окремі регіони мають

свої, іноді різкі, особливості. Певні регіональні відмінності зафіксовані за підсумками одонтологічних, дерматогліфічних та гематологічних досліджень. Водночас можна констатувати, що українці більш однорідні в антропологічному плані, ніж, скажімо, італійці чи французи [4: 324].

Із 130 національностей та народностей, представники яких згідно з переписом проживають в Україні, домінуючим є один із найчисельніших етносів Європи – українці – корінна національність держави [5: 301]. Досліджуючи психологічну характеристику українського народу загалом, варто передусім виділити серед притаманних йому рис почуття власної гідності та повагу до гідності чужої, схильність до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися, так званих "законних речей" (етикет, любов до чистоти і порядку, краси життя). Ці риси наближають українця до західноєвропейської культури - в дечому до германців, з їх солідністю, діловитістю, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти і в дечому до романської культури – потягом до форми, елегантності, бажання внести у все красу, висвітлити нею кожен сферу життя, взагалі світлим і радісним поглядом на життя [3: 172].

Адже людина, як соціальна істота, має вроджену схильність до взаємозалежності. Разом з тим людині притаманне і потяг до відособлення. Вона має однакове прагнення, за висловом Е.Фромма, втікати як від свободи, так і від несвободи. Історія українського народу, формування його духовності складалися таким чином, що інтеграційні процеси, притаманні будь-якій нації, виявилися депривованими через зовнішні причини. Іманентною рисою української духовності є її індивідуалістична орієнтованість. Часто протиставляють колективістські тенденції, притаманні азіатській

культури, й індивідуалістські культури європейської. Це протиставлення оціночне. Матеріальне благополуччя Європи пояснюється переважанням індивідуалістичних тенденцій. Очевидно є підстави стверджувати, що європейський індивідуалізм відрізняється від українського тим, що він виник на основі сильних інтегруючих процесів. Насправді, тут діють психологічні чинники, які, напевно, є вирішальними в тому, що індивідуальні (а, отже, на перший погляд, асоціальні, антидуховні) тенденції сприяють не лише зростанню соціального благополуччя, а й самої духовності. Адже, духовність – це, по суті, здатність людей узгоджувати способи та сфери задоволення своїх потреб від вітальних аж до потреби в духовності включно [2: 9].

Український історичний досвід є блискуче підтвердження даного положення : "І під польським, і під російським правлінням, – пише О.Грабович, – українці перейняли й інтерналізували негативні проєкції домінуючих культур, зокрема – комплекс неповноцінності (культурної, цивілізаційної, моральної)" [3: 180].

Фактично нині в Україні маємо два діаметрально протилежні автостереотипи: гіпертрофовано негативний і, на противагу йому, гіпертрофовано позитивний. Перший стереотип, як уже зазначалося, є прямим наслідком інтерналізації "колективної тіні", накинutoї гноблячою нацією. В літературі він досить докладно описаний як "комплекс малоросійства", визнання значною частиною населення своєї вторинності й підлеглості (генетичної, історично-культурної, політичної, інтелектуальної) щодо "старшого брата" – "великого російського народу".

Розглянемо ще одну полюсну сторону принципу меншовартості: в сучасних умовах невдоволення соціально-економічним рівнем життя

як ніколи, виявляє свою конфліктогенну суть комплекс національної меншовартості, який інколи виявляють щодо національних меншин навіть високоосвічені ідеологи і теоретики титульного етносу. Одним з проявів цього комплексу є нарікання на порівняно високу частку неукраїнців у сфері вищої освіти, управління тощо.

Популяризація подібних нетолерантних настроїв у поєднанні з загальною тенденцією зниження моральних і матеріальних стимулів до розумової праці може суттєво стимулювати міжетнічне непорозуміння, процес деінтелектуалізації трудового потенціалу країни через посилення емігрантських настроїв серед фахівців як титульного етносу, так і неукраїнського етнічного походження. Що, власне, і триває вже досить довгий час. Втім в Україні загальний рівень етнопонаціональної злагоди і лояльності в ставленні до людей іншої національності є досить високим. Лише 3,8 % респондентів з опитаних робочою групою Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України вбачають причини виїзду з України у національній дискримінації. Подібні результати дало і дослідження, проведене Міжнародною організацією з міграцій (МОМ): етнічні та релігійні виїзди за кордон, порушення прав людини назвали 14,2 і 9 % опитаних (у Росії – 35,3 і 16) відповідно. На жаль саме мас-медіа (і передусім неукраїнські), постають подекуди у якості збуджувачів занепокоєння станом і перспективами міжетнічних взаємин в Україні [5: 319-320].

Наведемо один реальний приклад факту, який за бажанням можна трактувати як етнічне непорозуміння : при поверненні кримських татар в Крим сталося кілька конфліктних моментів, які були наповнені міжетнічним змістом. Так, у 1991 р, відбулися погроми у селах Запрудне, Молодіжне. 1992 р. – у відповідь на зруйнування будинків у

селищі Красний Рай стався напад на приміщення Верховної Ради Криму. 1995 р. – під час поховання двох кримських татар, вбитих бандитами, жалоба переросла у погроми. Серія мітингів відбулася у 1998 р. перед виборами до Верховної Ради, коли частину кримськотатарського народу було усунуто від участі у виборах через відсутність громадянства. Ці конфлікти зумовлені, перш за все, внутрішніми проблемами взаємовідносин офіційного Києва, Сімферополя і кримських татар. Напруження в Криму існує. Але ж воно спричинене переважно не етнічними, а соціально-економічними чинниками. Стосовно кримських татар наявний потенціал конфліктності, але цей потенціал, існує через повільне вирішення соціально-економічних та правових питань [6: 24].

Ще за часів Радянської влади для керівництва справами національних меншин України, починаючи із початку 20-х років, створювався ряд центральних органів та їх місцевих розгалужень як по партійній, так і по радянській лінії. Вони були покликані контролювати впровадження заходів національної політики та реагувати на те, щоб діяльність національних меншин не виходила за встановлені межі. Таким чином, створені органи по роботі з різними національностями направляли свою діяльність не на покращення їх життєдіяльності, відродження національних особливостей, а лише на контроль за виконанням постанов, циркулярів та директив, які приймалися зверху [7: 14].

Для потреб національних меншин створювалися мистецькі та культурно-освітні установи, їх основною метою було пропагувати та підносити радянський спосіб життя. Комуністична партія зосереджувала у своїх руках всю повноту влади, здійснювала необмежений контроль за ідейно-політичним та культурним життям

суспільства [7 : 15]. На сьогодні ж національним меншинам надається значно більша свобода у їх діяльності, бізнесі.

Українці – відносно молода нація, самосвідомість якої лише формується. До цих пір будь-які духовні явища виникали всупереч, наперекір чомусь або комусь. Це можна пов'язати з контрсоціальною мотивацією активності. Експериментальні дослідження показують, що контрсоціальні мотиви характерні для творчо обдарованих дітей на ранніх стадіях розвитку обдарованості. Саме завдяки їм з'являються на світ перші творчі звершення. Але подальший розвиток обдарованості можливий лише за умови переорієнтації мотивації з контрсоціальної на просоціальну, духовну. Коли цього не відбувається, то відбувається інше – розпад і деградація особистості. Думається, що подібна закономірність притаманна і суспільним, національно-духовним процесам [2: 9].

В антропологічному складі українського народу знайшли відображення складні етногенетичні процеси, що відбувалися на його етнічній території упродовж останніх тисячоліть. Ці процеси, які мали багатовекторний характер, не слід розглядати як незмінне поступальне біологічне відтворення поколінь. "Коли ми кажемо, що є автохтонами на нашій землі, – зазначав з цього приводу В. Петров у праці "Походження українського народу", – Що живемо на ній не від VI ст. по Різду, а ще від III тис. перед Різдом, ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох, кілька етапів етнічних деформацій... Наша автохтонність не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть послідовно заступали одне одного... В громах і бурях знищень, у бурхливих зламах творився український

народ, що став таким, яким ми його знаємо нині [4: 324].

Контрсоціальний, індивідуалістичний характер української ментальності, який формувався в умовах національного гніту протягом століть, становить певну небезпеку для самих українців, оскільки в умовах економічного позитивізму, відсутності психологічно-зорієнтованої ідеологічної підтримки він може за відсутності звичних ворогів спрямуватися на самих себе, призвести до самознищення. Деякі ознаки цього вже спостерігаються. Вихід бачиться у спрямуванні цієї величезної енергії в мотивацію творчої активності, продуктивну працю на засадах загальнонаціональної ідеї, в основу якої закладені немалі духовні надбання українського народу [2: 9].

Ми маємо визнати, що український характер на сьогодні не має чітко визначеної структури, що зумовлюється регіонально. Так населення Західної України мають значно вищий рівень національної свідомості і більш чітко виражені власне українські ментальні риси та схильність переймати і прагнення до європейських стандартів, населення Східної України більш тяжіє до нашого східного сусіда – Росії, і в них ми можемо спостерігати чимало проявів не притаманних українській ментальності рис.

На нашу думку це пояснюється не стільки близькістю сусідства з Росією, а зумовлено історичними та конкретними економічними чинниками (необхідність розвитку капіталістичного виробництва), а також переселенням росіян на землі Лівобережної України ще за часів правління Петра Першого та існування Радянського Союзу.

Тобто на сьогодні ми можемо говорити про те, що певна частина населення Східної України за своїм етнічним корінням не є і ніколи не була українцями. Асимілюючись з українським населенням, вони

зберегли свою генетичну ментальність, і минуло ще надто мало часу (як стверджують біологи – для зміни генотипу нації потрібно щонайменше 70 років) для того, що це населення справді виявилось під впливом української ментальності.

Ще Аристотель дуже графічно проводить розподіл між Сходом і Заходом у соціальній сфері, визнаючи громадян Європи за вільних власників і відносячи людність азіатських деспотій до безправних рабів, оскільки вони власності не мають. Ця парадигма, як бачимо зберегла свою слушність і нині, через дві з половиною тисячі років після впровадження [8: 17].

Більшість українського соціуму сходиться на тому, що Україні потрібна така стратегія етнонаціонального розвитку, яка б враховувала, гармонізувала і забезпечувала інтереси як титульного етносу, так і інших етносів та субетносів, гарантувала рівноправність відносин, атмосферу толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними, усунення чинників міжетнічної напруги та міжетнічних конфліктів, національний мир і злагоду [5: 332].

Висновки. Враховуючи все вищезазначене, ми можемо стверджувати, що український характер має регіональні відмінності: Західна частина країни відзначається більше вагомим рівнем національної свідомості, високою духовною культурою, збереженням споконвічних традицій, тяжіє до європейських стандартів, Східна частина полюсує між українською і російською ментальністю, має нахил до консерватизму, соціального егалітаризму. Обсяг цієї статті не дає змоги детально розглянути питання толерантності українського народу у відношенні до всіх вище зазначених аспектів, оскільки кожен етнографічний регіон України, має свої, іноді досить різкі відмінності, зумовлені особливостями історичного розвитку.

Українці толерантно ставляться до своєї культури, не нехтують мораллю, високо цінують родинно-сімейні стосунки, не схильні до такого явища, як насильство в сім'ї. Сім'я має в своїй основі матриархальний характер.

Існують моменти невдоволення, коли керівну посаду посідає представник національної меншини, але яскравого забарвлення це невдоволення не набуває, що говорить про толерантність українців, які задля загального блага згодні поступитися своїми національними почуттями і, що в свою чергу, примушує замислитися над подальшою долею українського народу.

Українці у своїй масі загалом толерантно налаштовані по відношенню до етнічних меншин, що проживають сьогодні в Україні, сприймають спокійно, але і не прагнуть до запозичень із чужої культури, віддаючи перевагу власне своїм здобуткам, що є свідченням консерватизму українців загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект //Людина і політика, № 1 (13). 2001січень-лютий 2001 – с.86-92.
2. Білодід Ю. Духовність українства. //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, вересень 1998 р. Житомир – 1998. – с. 7-10.
3. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Либідь, 1997. – 235 с.
4. Серeda С. Антропологія. Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
5. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза. – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень

НАН України, 2004. – 734 с.

6. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України//Людина і політика. № 1 (19) січень-лютий 2002. – с. 17-32.

7. Жуковський О. Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття : суспільно-політичний розвиток. Автореферат дис. канд. істор. наук. – 21.03.06. – Чернівці – 2006. – с.20

8. Левандовський В. „Захід” і „Схід” як опозиція в європейській соціальній філософії : концепт „орієнтального деспотизму”//Політологічні читання. – 1995, №2, – с. 3-47.

Матеріал надійшов до редакції _____

**Кучин Я.Г. Украинский менталитет: отношение к
национальным меньшинам.**

В статье исследуются особенности украинского менталитета, сложившееся историческим ходом событий на исконных украинских землях. Гуманность как особенную черту нашего народа, негатив безразличия и пассивности в общественной жизни. Обращено внимание на неоднородность антропологического состава современного населения Украины, толерантное отношение украинцев к этническим меньшинствам, отсутствие конфликтности по отношению к плодам культуры и языка национальных меньшин.

**Kuchin Ya.G. Ukrainian mentality: attitude to the national
minority.**

The features of Ukrainian mentality, predefined the historical course of

events on native Ukrainian earths, are investigational in the article; humanism as special line of our people, negative of indifference and passivity of Ukrainians in public life. Appeal attention on heterogeneity of anthropological composition of modern population of Ukraine, tolerant attitude of Ukrainians toward ethnic minorities, absence of conflict of the Ukrainian people in attitude toward properties of culture and language of national minorities.